

Богадьорова Л.М.

ОСНОВИ МЕТОДИКИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТИХ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ

У процесі здійснення аграрної реформи, запровадження приватної власності на землю, розширення площ землекористування населення, лібералізації господарської діяльності відбулися значні трансформації в соціально-економічних умовах функціонування особистих господарств населення (ОГН). На сьогодні вони забезпечують значні обсяги виробництва продовольчої продукції, відіграють значну роль у розвитку інших видів діяльності (зокрема, зеленого або аграрного туризму) та сільської місцевості в цілому, суттєво впливають на забезпечення зайнятості сільського населення та формування доходів і рівня життя сільських жителів.

Розвиток агропромислового комплексу в умовах економічного реформування та переходу до ринкових відносин ставить нові вимоги та завдання суспільно-географічних досліджень АПК в цілому та функціонування різноманітних форм організації сільськогосподарського виробництва. Повною мірою це стосується і методичних засад їх вивчення.

Вивченню соціально-економічних аспектів розвитку ОГН приділяється значна увага з боку економістів-аграрників [1, 3] – в їх працях аналізуються економічні інтереси селян та їх прояви, розвиток ОГН як малих форм підприємницьких структур, обґрунтовується організаційно-економічний механізм їх функціонування. Дослідження ОГН проводились свого часу М.Г. Ігнатенком, М.Д. Пістунном, В.П. Нагірною та іншими географами-суспільниками [2, 4]. Разом з тим, комплексне суспільно-географічне вивчення ОГН у розрізі регіонів та адміністративних областей країни не мало місця.

Коло питань, які стосуються територіальної організації ОГН і потребують глибокого географічного обґрунтування, достатньо широке. Важливим науково-теоретичним та практичним завданням є уточнення суспільно-географічної сутності особистих господарств населення, визначення територіальних закономірностей, особливостей та ресурсів їх функціонування, обґрунтування місця в системі аграрних відносин регіону розміщення, оцінки місця в територіальному поділі праці. Вважаємо, що нагальною потребою є також і розробка теоретико-методологічних і методичних засад дослідження ОГН, адже при наявності досить обґрунтованих методів оцінки структури АПК, зміни у функціонуванні та територіальній організації ОГН та якісно нові причини, що їх викликають, потребують більш обґрунтованої методики. При цьому необхідно погодитися з думкою, що в умовах сьогодення географічні методи використовуються у вивченні і управлінні АПК і його різних ланок на недостатньому рівні [2, с.30]. Разом з тим зауважимо, що саме територіальні відмінності природних аграрних ресурсів та соціально-економічних умов господарювання того або іншого регіону найбільшою мірою диференціюють аграрне виробництво і детермінують розвиток ОГН. Актуальність та важливість зазначених проблем, їх недостатня розробленість зумовили вибір теми дослідження.

Метою роботи є обґрунтування методики суспільно-географічного дослідження територіальної організації, умов та факторів розвитку ОГН. Для досягнення мети необхідним стало вирішення таких завдань:

- виявити методичні особливості збору первинної інформації, її систематизації і аналізу для цілей наукового вивчення ОГН;
- запропонувати алгоритм аналізу розвитку ОГН, оцінки їх структури, динаміки, умов функціонування;
- визначити основні методичні підходи аналізу територіальної організації ОГН регіону.

До основних *методологічних підходів* при вивченні ОГН можна віднести системно-структурний, територіальний, економічний, соціологічний та екологічний. Вони дають можливість пізнати найбільш характерні риси територіальної організації ОГН як суспільно-географічного утворення. Серед найпоширеніших методів і підходів дослідження територіальної організації ОГН необхідно зазначити: історичний, монографічний, розрахунково-конструктивний, абстрактно-логічний, статистичний, картографічний методи, системний підхід тощо. При цьому найконструктивнішими прийомами і методами власне суспільно-географічних досліджень виступатимуть: групування за обраними ознаками, сукупність середніх (арифметична, зважена, геометрична) та відносних величин, аналіз динамічних рядів, кореляційний та регресійний аналіз, порівняльний аналіз аналогічних показників, типологія та районування (топологічними методами та зважених балів), кластерний аналіз.

Згідно принципів системно-структурного аналізу, а також можливостей інформаційного забезпечення досліджень ОГН можливо дослідити у галузевій, функціональній, територіальній, організаційно-управлінській структурних площинах. Для ефективного управління ОГН певного регіону велике значення має оптимізація їх виробничої та територіальної структур/ Для оптимізації виробничої структури першочергове значення має застосування балансового, нормативного методів, методу агропромислових відтворювальних циклів, математичного моделювання [1]. Зміни у територіальній організації доцільно, на наш погляд, оцінювати за допомогою методу сільськогосподарського районування або зонування, виробничої типізації ОГН, порівняльно-географічного.

Методика суспільно-географічного дослідження територіальної організації ОГН ґрунтується на визначенні системи показників, що всебічно характеризують регіональні особливості землекористування, спеціалізації ОГН, рівня їх товарності тощо. Вважаємо, що найбільш вдалим є алгоритм суспільно-географічного дослідження, представлений на рис. 1.

Запропонована система аналізу розвитку ОГН, оцінки їх структури, динаміки включає більшою мірою загальноприйнятні кількісні показники (наприклад, структура землекористування в ОГН, показники

спеціалізації рослинництва і тваринництва) та якісні характеристики (оцінка соціально-економічних особливостей розвитку, аналіз природно-географічних і соціально-економічних умов і факторів функціонування ОГН). Крім того, для аналізу деяких аспектів територіальної організації та розвитку ОГН нами запропоновані специфічні показники та підходи.

Цільова Настапова	<ul style="list-style-type: none"> - виявити фактори, під впливом яких формується й функціонує ОГН і особливості їх прояву в умовах адміністративного регіону; - визначити структуру, спеціалізацію, особливості просторової організації та регіональні відмінності функціонування ОГН; - розробити й обґрунтувати комплекс заходів щодо підвищення ефективності ОГН й збільшення їх ролі у вирішенні проблем продовольчого забезпечення населення регіону на перспективний період. 	
Етапи виконання та методологічні засади дослідження		
Завдання	Зміст науково-дослідної діяльності	Методи та підходи, базові індикатори
I Визначення ролі й місця ОГН в агровиробничому процесі на сучасному етапі переходу до товарного ринку	<ul style="list-style-type: none"> - визначення суспільно-географічної сутності ОГН; - уточнення функцій ОГН, завдань та пріоритетів розвитку в умовах ринкової економіки; - обґрунтування ролі ОГН у підвищенні ефективності аграрного сектора країни. 	<ul style="list-style-type: none"> · Монографічний, абстрактно-логічний, системно-структурний аналіз, математично-статистичні методи
II Виявлення методичних особливостей збору первинної інформації, її систематизації і аналізу	<ul style="list-style-type: none"> - виявлення й оцінка інформаційної бази для цілей наукового вивчення ОГН й їх зв'язків із суспільним аграрним виробництвом області й окремих адміністративних районів 	
III Вивчення умов і факторів формування різних типів ОГН	<ul style="list-style-type: none"> а) аналіз <u>природно-географічних передумов</u> функціонування ОГН (земельні та агрокліматичні ресурси); б) вивчення <u>соціально-економічних факторів</u> розвитку і закономірностей розміщення ОГН (трудові ресурси, інфраструктурне забезпечення, технічна і енергетична оснащеність господарств, кооперація із підприємствами суспільного сектору). 	<ul style="list-style-type: none"> · Групування за обраними ознаками, сукупність середніх та відносних величин, аналіз динамічних рядів, кореляційний та регресійний аналіз, порівняльний аналіз аналогічних показників, типізація та зонування (топологічними методами та зважених балів), кластерний аналіз
IV Проаналізувати сучасний стан розвитку, спеціалізацію та особливості територіальної організації ОГН	<ul style="list-style-type: none"> А) <i>Рослинницька ланка:</i> <ul style="list-style-type: none"> - виявлення територіальної диференціації ОГН за спеціалізацією рослинництва - встановлення функціональної залежності між вирощуванням певних культур та соціально-економічними умовами господарювання Б) <i>Тваринницька ланка:</i> <ul style="list-style-type: none"> - виявлення територіальної диференціації ОГН за спеціалізацією тваринництва В) <i>Зелений і аграрний туризм, підсобні промисли і заняття.</i> 	
V Виявлення проблемних питань, тенденцій та перспектив розвитку ОГН	<p>Аналіз комплексу <i>еколого-економічних проблем</i> розвитку ОГН та <i>ефективності</i> їх функціонування</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Обґрунтування <i>комплексу заходів щодо подальшого розвитку ОГН</i> і підвищенню їх соціально-економічної та екологічної ефективності</p>	<ul style="list-style-type: none"> · Критерії: соціальний економічний екологічний

* Розроблено Богадьоровою Л.М.

Рис. 1. Методична схема науково-дослідної роботи по суспільно-географічному вивченню особистих господарств населення

Так, у якості показника досконалості структури сільськогосподарських угідь ОГН за наявних умов господарювання (соціально-економічних, природно-екологічних тощо) ми пропонуємо застосовувати коефіцієнт варіації структури сільськогосподарських угідь (за видами культур та середній). Вважаємо, що найменший показник буде відображати найбільшу "приспосованість" структури землекористування ОГН,

і навпаки – великі показники коефіцієнта варіації свідчатимуть про пошук оптимального варіанту структури використання земель за наявних умов.

Для виявлення спеціалізації рослинництва та тваринництва ОГН, траєкторії їх розвитку, доцільно використовувати коефіцієнти територіальної локалізації. Наприклад:

$$K_{\text{тл}} = D_{\text{кр}} / D_{\text{обл}},$$

де $K_{\text{тл}}$ – коефіцієнт територіальної локалізації;

$D_{\text{кр}}$ – частка площі, яка зайнята під певним видом сільськогосподарських культур в межах адміністративно-територіальної одиниці, у %;

$D_{\text{обл}}$ – відповідний показник по обласному регіону, у %.

На наступному етапі визначаються середньозважені показники по різних видах культур або худоби та оцінювались тенденції розвитку рослинництва та тваринництва. Для оцінки кормової бази тваринництва нами запропоновано показник забезпечення худоби сільськогосподарськими угіддями в ОГН ($K_{\text{зх}}$):

$$K_{\text{зх}} = \frac{N_{\text{гх}}}{S}$$

де $K_{\text{зх}}$ - показник забезпечення худоби сільськогосподарськими угіддями ОГН;

$N_{\text{гх}}$ - кількість голів великої рогатої худоби та свиней в ОГН;

S - площа сільськогосподарських угідь(га);

Для аналізу територіальної організації та спеціалізації ОГН нами запропоновані такі види зонування:

- зонування за показником частки ОГН в структурі сільськогосподарських угідь;
- зонування за спеціалізацією рослинництва;зонування за спеціалізацією тваринництва;
- інтегральне функціонально-типологічне зонування, яке відображатиме специфіку функціонування ОГН в певних природно-географічних та соціально-економічних умовах.

Під час зонування операційно-територіальними одиницями обрано адміністративні райони та селищні ради (в залежності від необхідного рівня деталізації, особливостей та наявності статистичної інформації).

Для проведення типізації адміністративно-територіальних одиниць області за ознаками функціонування ОГН (спеціалізацією рослинництва, тваринництва, специфікою показників землекористування) вважаємо найбільш доцільним використовувати статистично-математичні методи, і перш за все, кластерний аналіз.

Загальноновизнано, що під час аналізу та прогнозування соціально-економічних явищ у дослідника часто виникають труднощі, пов'язані з багатомірністю опису. За таких умов кластерний аналіз виступає одним з найбільш дієвих методів вирішення цієї складної проблеми.

Перевагами математичної типології при цьому є:

- більша об'єктивність, автор менш залежить від особистих уявлень про об'єкт дослідження;
- наявність та доступність сучасної техніки та програмного забезпечення, яке дозволяє прискорити процес обробки великих масивів інформації.

В той же час ці методи не позбавлені суб'єктивного впливу, оскільки вибір показників цілком залежить від програми наукового пошуку дослідника.

В якості основних показників для проведення типізації методом кластерного аналізу нами обрано такі:

- 1) середній багаторічний розмір ОГН в межах адміністративно-територіальних одиниць регіону за досліджуваний період (га);
- 2) середня багаторічна частка ОГН в межах адміністративно-територіальних одиниць регіону за досліджуваний період (у %);
- 3) динаміка середнього розміру ОГН в межах адміністративно-територіальних одиниць регіону;
- 4) середній багаторічний розмір ОГН у розрахунок на 1 чоловіка по адміністративно-територіальним одиницям регіону (га/чол);
- 5) коефіцієнти варіації структури сільськогосподарських угідь ОГН як показник стійкості обраної структури;
- 6) спеціалізація рослинництва в ОГН (за коефіцієнтами територіальної локалізації адміністративно-територіальних одиниць області за часткою різних сільськогосподарських культур в структурі посівних площ);
- 7) відносна ефективність різних видів сільськогосподарських культур в ОГН (за показником відношення урожайності певної культури в ОГН по адміністративно-територіальній одиниці до урожайності тієї ж культури по регіону в цілому);
- 8) спеціалізація тваринництва в ОГН (за коефіцієнтами територіальної локалізації адміністративно-територіальних одиниць регіону за часткою різних видів худоби в структурі тваринництва ОГН);
- 9) показник забезпечення худоби сільськогосподарськими угіддями в ОГН ($K_{\text{зх}}$);
- 10) середня багаторічна частка корів у структурі поголів'я великої рогатої худоби в ОГН за досліджуваний період (у %).

Соціально-економічні особливості розвитку ОГН доцільно, на наш погляд, розглядати у таких аспектах:

- a) збільшення сільськогосподарської продукції за рахунок ОГН;

б) збільшення реального бюджету родин за рахунок результатів ведення ОГН;

в) соціальні перетворення на селі у зв'язку з розвитком підсобного сільського господарства.

Еколого-економічні та соціальні проблеми розвитку ОГН потребують особливої уваги під час дослідження і розробки заходів щодо підвищення ефективності їх функціонування, оскільки кількість учасників, відсутність комплексного (галузево-територіального) управління спричинили ситуацію, коли економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку ОГН оцінюються з різних точок зору, що значно ускладнює вибір критеріїв та прийняття управлінських рішень. Для адекватного відображення зазначених проблем необхідно, на наш погляд, проводити аналіз у таких аспектах:

- а) оцінка окремих типів (видів) особистих господарств за їх ефективністю й відповідністю особливостям місцевих природних і соціально-економічних умов;
- б) порівняльна ефективність ОГН залежно від напрямку (спеціалізації), розміру, виду місцевості (міська, сільська), природної зони тощо;
- в) ОГН й підвищення заготівель сільськогосподарської продукції в регіоні (області);
- г) особисте господарство і ріст товарності суспільного виробництва, проблеми наповнення ринку продовольчими товарами;
- д) проблеми реалізації сільськогосподарської продукції особистого сектора: державна система закупівель й її вдосконалення, кооперація;
- е) розвиток інфраструктури ОГН;
- ж) проблеми вдосконалення договірних відносин ОГН із суспільним сектором сільського господарства;
- з) проблеми, пов'язані з розвитком особистого підсобного господарства та охороною навколишнього середовища.

Заключним етапом суспільно-географічного дослідження ОГН є розробка і обґрунтування комплексу заходів щодо подальшого розвитку ОГН і підвищенню їх соціально-економічної та екологічної ефективності. На цьому етапі дослідження необхідно, на наш погляд, звернути увагу на такі питання:

- виявлення й оцінка резервів для розвитку особистого господарства в регіоні і напрямки їх реалізації;
- розвиток ОГН і підвищення використання природного й економічного потенціалу території адміністративного регіону;
- можливості приросту земельної площі ОГН у зв'язку із вступом у ринкові відносини;
- обґрунтування найбільш ефективних типів і форм ОГН в умовах України (конкретного регіону);
- заходи щодо стимулювання росту кількості й поліпшенню якості виробленої продукції в ОГН;
- заходи щодо підвищення моральної й матеріальної зацікавленості громадян у розвитку ОГН
- заходи щодо вдосконалення кооперації (механізму відносин) між ОГН і суспільними господарствами регіону;
- прогнозування виробництва сільськогосподарської продукції в ОГН у зв'язку з розвитком ринкових відносин і товарного виробництва.

Акцентуємо, що на всіх етапах суспільно-географічного дослідження ОГН важливе значення має застосування не тільки статистичних методів (абсолютних та відносних величин, групування динамічних рядів, коефіцієнтів локалізації, кореляційного і регресійного аналізу тощо), але й використання динамічних суспільно-географічних показників, системно-структурного аналізу. При цьому для подальшого моделювання перспектив розвитку ОГН важливе значення має застосування методів програмування, балансового, агропромислового районування та картографування.

Сформульовані методологічні принципи, методичні підходи та прийоми, запропонована схема дослідження служать відправним пунктом дослідження та необхідною передумовою виявлення регіональних особливостей, закономірностей і тенденцій розвитку ОГН. Від правильності вибору теоретичних підходів та методологічних принципів дослідження залежать достовірність зроблених висновків та обґрунтованість практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення функціонування ОГН.

Безумовно, запропоновані основні методи та прийоми дослідження функціонування і територіальної організації ОГН не претендують на визнання як остаточні. Вони можуть доповнюватися або змінюватися, розширюватися чи конкретизуватися, відповідно до мети, завдань, напрямків, етапів досліджень, наукових переконань різних авторів. Система названих методологічних та методичних підходів, прийомів, критеріїв, показників уявляється своєрідним стрижнем дослідження, сформованим на основі логічних взаємозв'язків причинно-наслідкового характеру. Акцентуємо, що запропонована методична схема практично не повинна бути кінцевою. Вона може розширюватись завдяки використанню нових компонентів та нових напрямків розвитку. Разом з тим, вона дозволяє визначити порядок суспільно-географічного дослідження ОГН, послідовність етапів цього процесу, акцентує увагу на пріоритетах відповідно до практичних ситуацій, етапу наукової роботи.

Джерела та література

1. Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О. Регіональні агропромислові комплекси України. – К.: Наукова думка, 1996. – 263 с.
2. Пістун М.Д., Гуцал В.О., Провотар Н.І. Географія агропромислових комплексів: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – 200 с.

3. Онищенко О.М. Порівняльна оцінка продуктивності господарств населення // Економіка України. – 2003. – №3. – С. 59–67.
4. Сухий П.О. Спеціалізація сільськогосподарського виробництва в умовах переходу до ринку (географічні основи формування на прикладі Чернівецької області): Автореф. дис...канд. геогр. наук: 11.00.02 /Львівський державний університет імені Івана Франка. – Львів, 1999. – 19 с.

Буренина Н.Б.

ОЦЕНКА ИНТЕНСИФИКАЦИИ СТРОИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В АР КРЫМ

Переход к рыночным отношениям дает возможность развиваться и конкурировать предприятиям разных форм собственности, в том числе в строительном производстве. Необходимость точной и объективной оценки эффективности интенсификации деятельности предприятий диктуется постоянной потребностью во внедрении нововведений и реагировании на технический прогресс, условиями жесткой конкуренции и экономической конъюнктуры. Важнейшим направлением повышения эффективности управления является анализ реальных результатов.

Вопросы, посвященные эффективности деятельности предприятия в условиях рыночной экономики изучают следующие ученые-экономисты: А.С. Пелих, В.Я. Горфинкель и В.А., Швандар, Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Н.П. Любушкин, Каплан Л.М., П.П. Табурчак и других. Однако недостаточно исследованными остаются вопросы определения уровня интенсификации производства на современном этапе рыночных отношений и их влияние на повышение эффективности региона и экономический рост страны в целом.

Цель исследований – на основе определения единого показателя интенсификации производства сравнить результаты деятельности строительных предприятий по формам собственности, выявить резервы и пути повышения эффективности.

Для сравнения результатов деятельности предприятий по формам собственности, необходимо обобщить полученные результаты эффективности интенсификации производства, сведенные в таблицу 1, и определить единый показатель интенсификации производства по предприятиям каждой формы собственности.

Таблица 1. Показатели эффективности интенсификации строительного производства по формам собственности*

Показатели	Период	Формы собственности				
		Гос.	Ком.	Част.	Кол.	СМО
Выработка на одного работающего, тыс грн. Темп роста (+), снижения (-), %	2000 2003	7,1 7,3 +2,8	3,7 6,8 +84,0	6,9 29,0 +в 4,2 р.	7,4 10,0 +35,1	9,9 7,1 -28,3
Продукция на 1 грн. оплаты труда, Q/ФОТ, грн. Рост (+), снижение (-), %	2001 2003	2,87 4,0 +39,4	2,30 3,74 +62,6	5,54 21,20 +в 3,83р	3,54 5,85 +65,3	3,18 3,50 +10,1
Фондоотдача, Q/ОФ ^{сп} , грн./грн. Рост (+), снижение (-), %	2001 2003	0,76 0,74 -2,6	0,06 0,21 +в 3,5р.	5,4 19,5 +в 3,6р.	0,55 0,64 +16,4	2,8 2,3 -17,9
Рентабельность объема продаж, R ₁ =(Пв/Q)x100,% Рост (+), снижение (-), %	2000 2003	+0,022 -0,04 -0,062	+4,0 +0,3 -3,7	+33,1 +12,8 -20,3	-6,4 -1,0 +5,4	-36,0 -0,5 +35,5
Рентабельность ОФ R ₂ =(Пч/ОФ ^{сп})x100,%	2000 2003	- -	- -	- 234,5	- -	- -
Обобщающий показатель по труду: (ФОТ/Q)x100,% Снижение, %	2000 2003	35 25 10	43,5 27 16,5	18,1 4,7 13,4	28 17 11	31 29 2
Темп роста выработки к темпу роста заработной платы, К _{оп}	2000-2003	0,093	1,175	9,412	1,335	-**

*Расчитано по данным Главного управления статистики АР Крым.

** - В данном случае не приводится коэффициент опережения, т.к. числитель отрицательный, следовательно, не имеет экономического смысла.

Обозначения форм собственности:

Гос. – Государственная, Ком. – Коммунальная, Част. – Частная, Кол. – Коллективная, СМО – Собственность международных организаций и юридических лиц других государств.

Определим уровень интенсификации производства на строительных предприятиях каждой формы собственности с помощью относительного интегрального коэффициента уровня интенсификации (I):

$$Y_{и} = \sqrt[n]{X_1 \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot \dots \cdot X_n}, \quad (1)$$